

ციური ლაფაჩი

ჯავახიძე
(ლიტერატურული წარსული და მემკვიდრეული ანგარიშ)

ჯავახეთი უძველესი ქართული მხარეა მცირე კავკასიონის მთიანეთში. ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში მისი სახელი ძვ. წ. VIII ს-დან განუწყვეტლივ მეორდება, იქნება ეს ლურსმული წარწერების ზაბახა, I-II სს. მცხეთის ჯავახ ბიტიახში, XIII ს-ის მონეტაზე მოხსენიებული ჯავახთუფალი, თუ მომდევნო პერიოდის სახელგანთქმული საგვარეულო ჯავახიშვილებისა.

მხარის უმეტესი ნაწილი მაღალმთიან ზეგანს უკავია, რომლის აბსოლუტური სიმაღლეები 2250 მ-მდეა. ზამთარი აქ უფრო ცივი იცის, ვიდრე კავკასიონის იმავე აბსოლუტური სიმაღლის მქონე ადგილებში, თოვლის საბურველის ხანგრძლივობა 4-5 თვეა (ლ. მარუაშვილი, 1970, გვ.103). იენისვიც კი, ფარავნის ტბასთან მოსულმა წმ.ნინომ ნახა, რომ ჯავახეთის მთები "დღეთა მათ ზაფხულისათა იყვნენ სავსენი თოვლითა" (ს. ყაუხჩიშვილი, 1955, გვ. 85). მკვეთრი კონტრასტია მტკვრისა და მის შემდინარეთა ხეობებში: აქ სიმაღლე საგრძნობლად ეცემა, მატულობს ტემპერატურაც, ეს ხეობები უმეტესწილად კლდოვანია და ხანმოკლე მზიანობის დროსაც კი საკმაოდ ცხელი. ამიტომაც ჯავახური სოფლების ბაღები სულ ასეთ ხეებშია, სადაც ძველთაგანვე გამოუყენებიათ ტერასული მეურნეობა, მიწათმოქმედების მაღალკულტურული ფორმა.

ბუნებრივი პირობების კარნახით, მეურნეობის ძირითადი დარგი ოდითაგანვე მესაქონლეობა იყო. ოქტომბრიდან მაისამდე საქონელი ბაგურ კვებაზე ჰყავდათ, მერე კი — საძოვრებზე.

ცნობილია ლექსი, რომელსაც თქმულება ახლავს: მეფე ერეკლეს ჯავახეთზე გამოუვლია თავისი ჯარით, რომლის დასაპურებლად საძოვარზე მყოფი საქონლის ყიდვა დაუპირებია. მწყემსს საქონლის გაყიდვაზე უარი უთქვამს, უსასყიდლოდ გამასპინძლებია ყველას, მეფემ მას აზნაურობა უბოძა, მწყემსს უფიქრია, ნეტავი ერთი მთა მომცა, უკეთესი იქნებოდაო და მოახსენა:

"მეფეო, მწყემსის ცხოვრება სუყველამ იცის მთა არის,

შვიდი ათასი ცხვარი მყავს, ექვსი ათასი თხა არის,

შვიდასი ძროხა მეწველი, ხარი-კამეჩი სხვა არის,

მე ესე სარჩო მეყოფის, აზნაურობა რა არის!"

ერეკლე მიუხვდა მწყემსს და მდივანს უბრძანა სიგელში ასე ჩაეწერა:

"ჯავახი არის ბრიყობსო, ეს მთაც მსგავსი იყოსო" (ხალხური

პოეზია, 1976).

ჯავახეთის საძოვრებს ქართლ-კახეთის მოსახლეობა ძველთაგანვე იყენებდა თავისი ჯოგებისა და ფარებისათვის. სწორედ მცხეთის შემოგარენს უმასპინძლეს ქართლელმა მწყემსებმა წმ. ნინოს IV საუკუნეში ფარავნის ტბასთან. ამ ტბასთან დაკავშირებით ვახუშტი ბატონიშვილიც აღნიშნავდა:

"ზაფხულს დღების გარემოს მაისს მრავალნი არგენი, ჯოგნი, მროწლესი... ზვასტანგი ქართლისა და კახეთისანი" (ვახუშტი, 1944, გვ. 131). ამიტომ იყო, რომ გეოგრაფიულად ჯავახეთში მყოფი ტბა დი მისი სოფლები ქართლში შედიოდა და თრიალეთის ნაწილად ითვლებოდა. იგი იმდენად აუცილებელი იყო აღმ. საქართველოს მესაქონლეობისათვის, რომ მაშინაც კი, როცა სამცხე-ჯავახეთი ოსმალებს ეპყრათ, მწყემსები იძულებულნი იყვნენ თავიანთი საქონლით სხვა სახელმწიფოში გადასულიყვნენ და იქ გაეტარებინათ ზაფხული. მესაქონლეობასთანაა დაკავშირებული ჯავახური ტოპონიმების მთელი წყება და სოფლის სახელებიც: აზავრეთი (ხარი, რომელსაც ტვირთს გადაჰკიდებდნენ), სათხე, ბატკანა, ღორმაკე, გომნი და სხვა. ჯავახეთში ქართველ მეცხვარეებს ახლაც დიდი ფარები დაუდით. ამ უძველეს ტრადიციას ადასტურებს ყორღანები, მესაქონლე ტომთა ბელადების საფლავები ძვ.წ. III ათასწლეულიდან, ჯგუფურად ან ცალცალკე განლაგებულნი. მათ გვერდით ქრისტიანული სამარხებიცაა: ქვაყუთები, ქვის ვერძები. ე.ი. ძველი და ახალი მესაქონლეები ერთ საძოვარზე იმარხებოდნენ... (ს. მაკალათია, 1938, გვ. 75).

მესაქონლეობის შემდეგ, უმნიშვნელოვანესი იყო ჯავახეთის მემინდვრეობა. მოჰყავდათ ხორბალი, ქერი, ჭვავი, შვრია, ისლი. საშემოდგომო ხორბალი კარგ მოსავალს იძლეოდა, რომელსაც მეტი ბზე რჩებოდა საქონლის საკვებად. ხშირად მიმართავდნენ პატივით მიწის განოყიერებას ("ნაფუზარი"), რაზედაც თესავდნენ ქერსა და საგაზაფხულო ხორბალს. XII ს-ის ერთ საბუთში ჯავახეთის სოფ. ქარცებიდან ბოლნისში ჩატანილ ხორბალზეა საუბარი. XVIII ს-შიც ოსმალთა ხელში მყოფი ჯავახეთიდან ხორბალი ქართლში ჩამოჰქონდათ (ნ. ბერძენიშვილი, 1985, გვ. 73).

"მე ჯავახეთს რა მიჭირდა, მთვარე იღვა მზესავითა, კალმახი და ქერის პური, წინ მეყარა ბზესავითაო", ნათქვამია ერთ ხალხურ ლექსში.

თევზის ასეთი სიჭარბე იქაურ ტბებსა და მდინარეებში ძველთაგანვეა შენიშნული: წმ. ნინოს ფარავნის ტბაზე ყოფნისას, პირველ რიგში, თევზით უმასპინძლეს, რადგანაც მან ითხოვა "საზრდელი მეთევზურთაგან და განძლიერდა ძალითა მათ საზრდელისათა" (ს. ყაუხჩიშვილი, 1955, გვ. 86). ვახუშტი ბატონიშვილის სიტყვით, ჯავახეთშივე "ტბა კარწახისა არს დიდი აღვსილი თევზითა, უმეტეს კალმახთა ფრიად გემოანითა", ასევე "არს ტბა სადამოსი, დიდი და აღვსილი თევზითა გემოანითა, ამისათვის, რამეთუ არს ანკარა და ქვიანი" (ვახუშტი, 1944, გვ. 129-130)

მეურნეობის ზემოხსენებულ დარგებს არც ახლა დაუკარგავს თავისი დიდი მნიშვნელობა.

წერილობით ძეგლებში ჯავახეთი პირველად იხსენიება ურარტუს მეფე არგიშთი I-ის წარწერაში ძვ.წ. 785 წელს იქ ზაბახა (ჯავახეთი) ივულისხმება ჩილდირის ტბის დასავლეთით, დაახლოებით კოლა-არტაანის ტერიტორიაზე. შემდგომში იგი ჩრდილო-აღმოსავლეთითაც გავრცელებულა (ნ. ბერძენიშვილი, 1970, გვ. 376-377).

ქართული წყაროებიდან პირველია ლეონტი მროველი, რომლის მონათხრობის მიხედვით, ქართველთა მამამთავრის - ქართლოსის ძემ, მცხეთოსმა, თავის შვილს - ჯავახოსს მისცა ქვეყანა ფარავნიდან მტკვრის სათავემდე. "და ამან ჯავახოს ალაშენა ორნი ციხე-ქალაქი: წუნდა და ქალაქი არტაანისა, რომელსა მაშინ ერქუა ქაჯთა ქალაქი, ხოლო აწ ქვიან ჰური" ("ქართლის ცხოვრება" IV, 1973, გვ. 10). ფარნავაზის მიერ ერისთავთა განწესებისას, მეფემ "მეხუთე გაგზავნა წუნდას ერისთავად და მისცა ფარავნითაგან ვიდრე თავამდე მტკუარისა, რომელ არს ჯავახეთი და კოლა და არტაანი" (ვახუშტი, 1941, გვ. 120). ამ ცნობიდან ჩანს, რომ უძველესი ჯავახეთის შემადგენლობაში იყო კოლა-არტაანი და საერისთავოს ცენტრი იყო წუნდა, ჯავახეთის უმნიშვნელოვანესი ქალაქი მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე. ლეონტი მროველისავე აზრით, ჯავახეთის უძველესი ციხე-ქალაქია ხერთვისიც, რომელიც თითქოს ალექსანდრე მაკედონელს უნახავს "ქუეყანასა ქართლისასა" წუნდის ოძრხის და სხვათა გვერდით. სომხურ წყაროთაგან, ჯავახეთს ქართლის შემადგენლობაში ასახელებდნენ მოსე ხორენელი და ძვ. სომხური გეოგრაფია. ეს უკანასკნელი გამოყოფს "ზემო ჯავახეთს", ე.ი. ნინოწმინდისა და ახალქალაქის რაიონებს. ივლინსძემბა, რომ "ქვემო ჯავახეთში შედიოდა მტკვრის კანიონისა და მისი მარცხენა სანაპიროს ტერიტორია (ნ. ბერძენიშვილი, 1985, გვ. 75-76).

არაბთა მიერ VII ს-ში დაპყრობილ ქართლის მხარეთა შორის, არსებული წყაროები მოიხსენიებენ ჯავახეთსაც. მიუხედავად არაბთა გაბატონებისა, ჯავახეთში მაინც ყოფილა პირობები ახალ ეკლესიათა მშენებლობისა: VIII ს-ის შუა წლებამდეა აგებული კვარშის, მირავის საროს, ალანძის, ხვილიშისა და სხვა დარბაზული ეკლესიები, რომლებიც ქართული კლასიკური ხუროთმოძღვრების ძველ ტრადიციებს აგრძელებენ" (ჯავახეთი, 2000, გვ. 95).

IX ს-ში გვარამ მამფალმა არაბებს წაართვა ჯავახეთი მეზობელ მხარეებთან ერთად, შემდგომში კი მას ქართველ ბაგრატიონთა უფროსი შტო გაუბატონდა. მომდევნო საუკუნეებშიც საქართველოს მეფეთა დაინტერესება ჯავახეთით სრულიად ამკარაა: ქვეყნის გაერთიანება არ ხერხდებოდა, ვიდრე ეს მნიშვნელოვანი მხარე სამეფო საკუთრებად არ იქცეოდა. ამას აპირობებდა აქ გავლილი ცენტრალური გზების სიხშირე, რომლებიც საქართველოს სხვადასხვა კუთხეს ერთმანეთთან მოხერხებულად აკავშირებდა.

ქართველი მეფეები ჯავახეთს თავისი ერთგული ერისთავების მეშვეობით განაგებდნენ, ხოლო მცხეთის სვეტიცხოველს იქ თავისი საკუთარი სოფლებიც ჰქონდა. საქართველოს კათალიკოსთა მიერ აგებულ ეკლესიებს მათივე წარწერები ახლავთ.

X ს-დან იწყება ახალქალაქის დაწინაურება, რომელიც ჯავახეთის ახალ ადმინისტრაციულ ცენტრად გადაიქცა საქართველოს მეფეთა ინიციატივით. "ქართლის ცხოვრება" და მისი სომხური თარგმანი ბაგრატ IV-ს მიაწერს ახალქალაქის ზღუდეთა მშენებლობას. ეს იყო საკვანძო პუნქტი, ზემო ჯავახეთის ცენტრში ძირითად მაგისტრალებს რომ აკონტროლებდა.

განვითარებული ფეოდალიზმის ხანაში, გაერთიანებული საქართველოს მეფეები განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ ბიზანტიისა და სხვა

მეზობელი მხარეებისაკენ აქ გამავალ გზებს. ამის მოწმობაა ჯავახეთში აგებული ქარვასლები, ხიდები, საზაფხულო სამეფო სადგომები. ამ დროს აიგო საქვეყნოდ ცნობილი სამეფო მონასტრები ვარძიისა და ვანის ქვაბებში, წარმოიშვა ახალი დაბა-ქალაქები - ბარალეთი, გოკია, ალასტანი. ჯავახეთის სრული აყვავება, მისი პოტენციალის ბოლომდე გამოვლენა-გამოყენება, მხოლოდ გაერთიანებული, ძლიერი საქართველოს პირობებში მოხერხდა. მაშინ ცენტრალური ხელისუფლების საგარეო პოლიტიკური აქცენტები, დასავლეთისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნებისაკენ მიმართული, ჯავახეთზე გავლით ხორციელდება. ბასიანის ომის წინ საქართველოს მესვეურებმა "მოუწოდეს სპათა იმერთა და ამერთა, ნიკოფსით დარუბანდამდისა და შეკრიბეს ჯავახეთს და მოვიდა თამარ ვარძიას, ვარძიის ღვთისმშობლისა წინაშე... და დროშა სვიანი და ბედნიერად მყოფი გაგზავნა ვარძიით" - წერს თამარის ისტორიკოსი (ნ. ბერძენიშვილი, 1985, გვ. 85).

ჯავახეთის გამორჩეულობა საქართველოს სხვა მხარეთა შორის, მისადმი ლაშა გიორგის დამოკიდებულების განსაკუთრებულობა, ხაზგასმულია ლაშას სახელით მოჭრილი ფულის ზედწერილში: "გიორგი მეფე, თამარის ძე, ჯავახთუფალი". ჯავახეთი საუფლისწულო გახდა (ნ. ბერძენიშვილი, 1964, გვ. 145).

XV საუკუნიდან ათბაგები ეპატრონებიან ჯავახეთს, შემდგომში იქ გაჩაღებული შინაომიანობით კარგად სარგებლობს ოსმალეთი და XVI ს-ის ბოლოს ჯავახეთი, სამხრეთ საქართველოსთან ერთად, ოსმალთა იმპერიაში აღმოჩნდა. დაიწყო ოსმალთა მიერ ძირძველი, ქართული ქრისტიანული მხარის გამაჰმადიანების საუკუნოვანი პროცესი.

ქრისტიანობამ საქართველოში, ტრადიციის მიხედვით, ჯავახეთის გზებით შემოაღწია: ჯერ იყო, წმ. ნინომ გაიარა იგი ფარავნიდან სამცხემდე, შემდეგ კი, ლეონტი მროველის მიხედვით, ბერძენთა მეფე კონსტანტინეს მიერ გამოგზავნილმა მოციქულმა და იოანე ეპისკოპოსმა გადასერეს იგი, ერუშეთსა და მანგლის-მცხეთას წამოსულებმა. იოანე ეპისკოპოსი ერუშეთიდან "წამოვიდა და დაუტოვა წუნდას ხურონი და განძი და, რაეამს ეწყო ოდენ ეკლესიასა, წამოვიდა და მოვიდა მანგლისს". ვახტანგ გორგასალს დაუსვამს პირველი ეპისკოპოსი "ჯავახეთში წუნდას". საეპისკოპოსოში აქ იგულისხმება მის მახლობლად მდებარე კუმურდოს საეპისკოპოსო ტაძარი. მართლაც, 506 წ. საეკლესიო კრების მონაწილე ქართველ ეპისკოპოსთა სიაში, იხსენიებიან კუმურდოსა და წყაროსთავის ეპისკოპოსები. წყაროსთავის ეკლესია ჯავახეთში აუშენებია ვახტანგ გორგასალის ძეს მირდატს ("ქართლის ცხოვრება" II, 1959, გვ. 364).

კუმურდოელი ეპისკოპოსის სამწყსო ზემო ჯავახეთი იყო, წყაროსთაველისა - არტაანის ნახევარი და პოლაკაციო, ქვემო ჯავახეთის სოფლები კი საკათალიკოსო სახასო სამწყსოს და ვარძიის სამწყსოს წარმოადგენდა. მცხეთის, კუმურდოსა და ვარძიის ტაძრებს საკუთარი სოფლები და ყმა-მამული გააჩნდათ (ნ. ბერძენიშვილი, 1985, გვ. 85).

XVII ს-დან გამაჰმადიანების გზაზე შემდგარ ახალციხის საფაშოში ქრისტიანობა თანდათან მოიშალა. XVIII ს-ის შუა წლებში "უმეტესადრე

მოხრდებოდნენ ეკლესიანი... მოისპობოდნენ ეპისკოპოსნი, თუ სადმე იყო, მონაზონნი და მწყემსნი და შეიქმნა სრულიად მაჰმადიანობა"-ო, წერს ვახუშტი ბატონიშვილი ("ქართლის ცხოვრება" IV, გვ. 728-729).

ჯავახეთის უძველესი მოსახლეობის შესახებ წარმოდგენას გვიქმნის არქეოლოგიური ძეგლები და ტოპონიმია. აქედან ჩანს, რომ იგი ძველი დროიდანვე შემოდიდა როგორც დასავლეთქართული, ასევე აღმოსავლეთქართული ტომების სფეროში.

ჯავახეთის ტოპონიმების უდიდესი ნაწილი, ცხადია, ქართულია, მაგრამ "ქართლის ცხოვრებაში" არის ცნობა, ჯავახეთში არსებული მოსახლეობის ერთი ჯგუფის შემოსვლაზეც. ლეონტი მროველის მიხედვით, I ს-ში წუნდაში ჩაუსახლებიათ "კაცინი მხეცნი ნათესავნი ღვეთანი". "ქართლის ცხოვრების" სომხური თარგმანი მათ უწოდებს "ეშმაკებრ მეტყველ კაცებს", ამის გამო წუნდას ჯახების ანუ ღვეების სახელი შეერქვა. აქ იგულისხმება ძველი აღმოსავლეთის მოსახლეობის რომელიღაც ტალღა. საქართველოს განაპირა მხარეში ეს მოულოდნელი არ უნდა ყოფილიყო (შდრ., "ქაჯის ციხე" ჩილდირის ტბასთან) (ს. ჯანაშია, 1952, გვ. 12).

უძველესი წარწერებიც ჯავახეთში სულ ქართულია, რაც უდავო მოწმობაა ქართული ქრისტიანობის აქ ადრიდანვე გავრცელებისა. ჯავახეთში დამოწმებული აღმ. საქართველოში ცნობილი ტოპონიმები ამ მხარეთა მჭიდრო ურთიერთობისა და მოსახლეობის ურთიერთშემღწევაზე მეტყველებს: ხანდო, ოკამი, არაგვა, მეღვრეკისი, ფოკა, კარწახი...

XIV ს-ში, როდესაც მესხეთს მაჰმადიანური სამთავროები თანდათან იმორჩილებდნენ, ჯავახეთისაკენ წამოვიდა სომხური მოსახლეობის ნაკადი. წუნდისა და თმოგვის სიახლოვეს გაჩნდა მათი პირველი დასახლებანი. საფლავებზე შემორჩენილი უძველესი სომხური წარწერების თარიღები 1356-1425 წლებს შორის თავსდება (შ. ლომსაძე, 1975, გვ. 336).

ოსმალთა მიერ სამცხე-საათაბაგოს დაპყრობის შემდგომი დაიწყო ჯავახეთის მოსახლეობის თანდათანობითი გათურქება. თავდაპირველად ადგილობრივი მოსახლეობის ნაწილმა აღმ. საქართველოს მიაშურა, მერე პოლიტიკური ვითარების გაუარესებისას, ისევ უკან გაბრუნდა (შ. ლომსაძე, 1975, გვ. 337).

1775 წელს, ალა-მაჰმად-ხანის შემოსევების შემდგომ ქვემო ქართლის თურმანული ელემების ერთი ნაწილი ახალციხის საფაშოში გადავიდა. XIX ს-ის დასაწყისში მათი ოჯახები ცხოვრობდნენ ხერთვისის სანჯაყის სოფ. ბალხოში. მომდევნო ათწლეულში ქვემო ქართლიდან თარაქამების მეორე ჯგუფი წავიდა, რომელთა უმრავლესობა ახალქალაქის გარშემო დასახლდა. 1831 წ. მათი ნაწილი იქიდან ნიალის ველზე გადასახლეს.

ჯავახეთში მტკვრის ხეობის სოფ. ჭოლთაში უცხოვრიათ მომთაბარე ქურთებსაც, ისინი ვერენის სახანოდან სამოვარზე წამოსულ ცხვრის ფარებს შემოჰყვნენ.

ახალციხის საფაშოს რუსეთის იმპერიაში შემოერთების შემდგომ, 1830-იან წლებში, ერზრუმის მხრიდან ჯავახეთს მოაშურეს სომხებმა

6000 ოჯახის შემადგენლობით და დიკავეს ახალქალაქის მაზრის სოფლები. 1840-იან წლებში კი რუსეთის მთავრობამ ჯავახეთში გადმოასახლა დუხობორები ტავრიის და ვორონეის გუბერნიებიდან.

1872 წელს დუხობორების 8 სოფელი განლაგებული იყო ჯავახეთის აღმოსავლეთ ნაწილში, სომხები ცხოვრობდნენ - 45 სოფელში, ქართველები - 4 სოფელში, თურქულენოვნები - 17 სოფელში, ძირითადად მხარის სამხრეთ-დასავლეთ კიდეზე; მათთანვე იყვნენ მცირერიცხოვანი ქურთებიც (შ. ლომსაძე, 1975, გვ. 472).

1886 წელს ახალქალაქის მაზრაში სახელმწიფო გლეხების კომლობრივ რაოდენობაში ქართველები შეადგენდნენ 9,01%, ქართველი სუნიტები - 4,4 %, მართლმადიდებლები - 4,3 %, კათოლიკები - 0,3 % (ვ. ლორთქიფანიძე, 1994, გვ. 34-35).

ასე იყო XIX საუკუნეში, შემდგომში დემოგრაფიული ვითარება იქ საგრძნობლად შეიცვალა, რისი ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი, როგორც ვ. ლორთქიფანიძე აღნიშნავს, 1944 წელს სამცხე-ჯავახეთიდან შუა აზიის რესპუბლიკებში გამაჰმადიანებული მოსახლეობის გასახლება გახდა, რომლის ძირითად ნაწილს მაჰმადიანი ქართველები შეადგენდნენ. ამასთანავე, აღნიშნავს მკვლევარი - ჯავახეთში მწვავე დემოგრაფიულ ვითარებას ორი უმთავრესი ფაქტორი განაპირობებს - ქართველების სიმცირე და ისედაც მცირერიცხოვანი ქართველების ინტენსიური მიგრაცია, რაც საბოლოოდ მძიმე, ყურადსაღებ სურათს ქმნის (ვ. ლორთქიფანიძე, 1994, გვ. 32).

ამ მხრივ არც XXI საუკუნის დასაწყისში შეცვლილა რამე... პრობლემა გაიზარდა, მხოლოდ ჯავახეთის ძირძველი ქართული მიწა კი არა, თითქმის მთელი საქართველო მოიცვა, რაც იმაში გამოიხატება, რომ მთელი ძალით გაიშალა ბრძოლა ქართველი ხალხისადმი უსაფუძვლო ბრალდებებით, რასაც ქართველი ისტორიკოსები მეცნიერული სიზუსტით პასუხობენ, მაგრამ უშედეგოდ...

უშედეგოდ იმიტომაც, რომ ელვისებურად, მიზანმიმართულად ვითარდება ჯავახეთის ტერიტორიაზე განლაგებულ ეკლესია-მონასტრების დაზიანებისა და გადაკეთების ფაქტები. თუ აქამდე სომეხი ეროვნების მოსახლეობის ერთი ნაწილი იმითი კმაყოფილებობდა, რომ ანგრევდნენ ან ჩხენდნენ და ჭრიდნენ ქართულ ჩუქურთმებსა და წარწერებს, ახლა ამას დაემატა პერანგუმეოცილი ეკლესიების "გაწყობა" ტუფის კვადრებით და დაზიანებული ეკლესია-მონასტრების კედლების ცემენტის ხსნარით უხეშად შელესვა, თაღებისა და სახურავების დაბეტონება. ეს პროცესი თანათთან ღრმავდება და დანაშაულებრივ ფორმას იღებს. სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული ძეგლების ინსპექტირების დროს, 2008 წელს, კვლავ ახალი დაზიანებული ძეგლები აღირიცხა, მათ შორის: ჯიგრაგენის, სირგვის, სირგვის ამალეების ჭვრის, მერენის წყაროსთავის, ხანდოს, ხიდისჯვრის და სხვა.

დამეთანხმებით, რომ ამ შეუქცევადი პროცესების მართვა და რეგულირება, მხოლოდ გონივრულ სახელმწიფოებრივ ჩარევას მოითხოვს და რაც შეიძლება ჩქარა.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ნ. ბერძენიშვილი, 1964 - ნ. ბერძენიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, თბ., 1964.
- ნ. ბერძენიშვილი, 1985 - ნ. ბერძენიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, თბ., 1985.
- ვახუშტი, 1941 - ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941.
- ვახუშტი, 1944 - ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თ. ლომოურისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბ., 1944.
- შ. ლომსაძე, 1975, - შ. ლომსაძე, სამცხე-ჯავახეთი, თბ., 1975.
- ვ. ლორთქიფანიძე, 1994 - ვ. ლორთქიფანიძე, სამცხე-ჯავახეთი, XIX-XX სს. დემოგრაფიული განვითარების პრობლემები, თბ., 1994.
- ს. მაკალათია, 1938 - ს. მაკალათია, მესხეთ-ჯავახეთი, თბ., 1938.
- ლ. მარუაშვილი, 1970 - ლ. მარუაშვილი, საქართველოს ფიზიკური გეოგრაფია, ტ., II, 1970.
- საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1970.
- "ქართლის ცხოვრება", ტ, II, თბ., 1959.
- "ქართლის ცხოვრება", ტ, IV, თბ., 1973.
- ქართული ხალხური პოეზია, V, თბ., 1976.
- ს. ყაუხჩიშვილი, 1955 - "ქართლის ცხოვრება", ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, ტ, I, თბ., 1955.
- ჯავახეთი I, თბ., გზამკვლევი, 2000.
- ს. ჯანაშია, 1952 - ს. ჯანაშია, აღმოსავლურ-ქართული სახელმწიფოს უძველესი კულტურულ-პოლიტიკური ცენტრების საკითხისათვის, შრომები, II, თბ., 1952.

TSIURI LAPACHI

JAVAKHETI

(Glorious past and painful present)

Javakheti is the oldest historical region in the highland of the Small Caucasus Range. In our country's history its name is continually recurrent through centuries: the term "Zabakha"-meaning Javakheti- is mentioned in the cuneiform inscriptions dated back to the 7th c. B.C., "Javakh-Pitiakhshi"-the ruler of Mtskheta-in the I-II cc., on the coins minted in the 13th c. there is the name of "Javakhtupali"-the sovereign of Javakheti;

According to the ancient written sources it is obvious that Kola-Artaani was the part of Javakheti, and the centre of "Saeristao", (principality) was Tsunda, the most important city of Javakheti, located on the right bank of the Mtkvari River, where Vakhtang Gorgasali appointed the first bishop in the 5th c. And in the list of the ecclesiastical council held in 506s., among the other Georgian bishops, the bishops of Kumurdo and Tskarostavi also are mentioned.

For a certain period Javakheti was occupied by Arabs, but still the building of churches was going on: Sirgvi, Alandza, Khvilisha...

In the 8th c. Guaram Mampal liberated Javakheti from Arabs and the senior branch of Georgian Bagratians had dominion over Javakheti.

From the 10th c. the importance of Akhalkalaki increased and it turned into a new administrative centre by the initiative of Georgian Kings.

In the 15th c. when Moslems were gradually subordinating Armenians, Armenian population moved to Javakheti and settled on the areas of Tmogvi and Tsunda. Besides the Armenians, Javakheti was also settled by Turkmen tribes-"Elebi" and nomadic Kurds. In 1830s. Russian authorities resettled 6000 Armenian families from Erzurum province, and in 1840s.-Duhobors from Tavria and Voronezh provinces.

This is the clear picture of the existing situation in the 19th c. Then the demographic situation was completely changed here not in favour of Georgian people. This process is still going on: the historical monuments and the trace of Georgian culture are being destroyed and damaged. The settlement of this problem requires the reasonable intervention on the state level.